

Володимир Чистяков, Костянтин Ячменіхін

●

**ІСТОРИОГРАФІЯ СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ
ЦЕРКОВНО-МОНАСТІРСЬКИХ МАЄТНОСТЕЙ 1786 р.
В УКРАЇНСЬКИХ НАРАТИВНИХ МОНОГРАФІЯХ З ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ
(кінець ХХ – початок ХХІ ст.)**

DOI: 10.58407/litopis.230411

© В. Чистяков, К. Ячменіхін, 2023. СС BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6442-7861>, <https://orcid.org/0000-0003-4587-4222>

Актуальність статті обумовлена необхідністю вивчення історіографічної думки щодо проблеми секуляризації монастирських земель Чернігівської, Новгород-Сіверської та Київської єпархій (1786 р.). Незважаючи на важливість цього церковно-економічного заходу в соціально-релігійному житті українських земель, у сучасній українській історіографії вказана проблематика недостатньо досліджена та потребує детальнішого висвітлення. По-друге, зарубіжні науковці приділяють значну увагу введенню «церковних штатів» на російських землях імперії (1764 р.), що визначає необхідність аналізу цієї реформи й на українських теренах.

Мета статті – охарактеризувати загальні історіографічні особливості висвітлення секуляризаційної реформи 1786 р. крізь призму монографій з історії Української Церкви; висвітлити проблеми та перепони, які впливали на об'єктивність та повноту досліджень цієї проблеми українськими науковцями; порівняти історичні погляди та думки дослідників на основі їх наративних праць. **Наукова новизна** статті полягає в історіографічному аналізі проблеми секуляризації 1786 р. щодо її висвітлення в українських працях з історії Церкви. Було визначено та окреслено перспективні аспекти дослідження секуляризаційної реформи в контексті проблематики статті. **Методологічний базис** роботи становлять принципи системності, цілісності, історизму та об'єктивності, була здійснена спроба відстороненого історіографічного аналізу з урахуванням таких критеріїв, як науковість, цілісність та повнота висвітлення питання введення «церковних штатів» в окреслених монографіях. Серед історіографічних підходів було надано перевагу культурологічному, меншу увагу було приділено суб'єктивно-історичним факторам. У статті застосовано такі загальнонаукові **методи** дослідження, як аналіз та синтез, абстрагування, метод компонентного аналізу тощо. Також застосовані спеціально-історіографічні методи: історіографічно-порівняльний, типологізація та ін.

Висновки. На сучасному етапі розвитку історіографії історії Церкви спостерігаємо значну різногранність досліджень. Серед історіографічних джерел чільне місце в контексті дослідження посідають узагальнювальні монографії з історії Церкви. Передусім, спостерігаємо різний фокус аналізу до висвітлення проблеми секуляризації – від повноцінного та ґрунтовного дослідження до поверхового висвітлення фактографічного матеріалу. Багатьом наративам на сучасному етапі притаманною є філософсько-узагальнена характеристика введення «церковних штатів» без аналізу причин, передумов, проблемних особливостей цієї реформи. Багато цих праць мають виражений етноконфесійний підхід, який у цілому є доцільним та важливим для аналізу життя Української Церкви в умовах повної залежності від Московії. Вагомою особливістю наративних монографій є також їх використання в якості навчальних посібників для вивчення історії релігії в закладах освіти, тому необхідним є аналіз «суб'єктивних» факторів історіографії – переконань, поглядів авторів цих монографій. У цілому, українські церковно-історичні студії нині перебувають у стані піднесення, яке пов'язане із здобуттям Православною Церквою України автокефалії та патріотичним підйомом в умовах агресії Російської Федерації проти нашої Батьківщини.

Ключові слова: секуляризація, історіографія, «церковні штати», монографія, уніфікація.

Кінець XVIII ст. для підросійської частини України був складним періодом та ознаменувався низкою важливих політичних перетворень. Доба пізнього «освіченого абсолютизму» Катерини II не залишила осторонь і буття Української Православної Церкви як тодішньої складової частини загальноімперської Церкви Російської. Наприкінці XVIII ст., перед секуляризацією українських монастирських земель, була здійснена адміністративна реформа, яка потягла за собою нове межування єпархій Лівобережжя та створення нової церковно-територіальної одиниці – Новгород-Сіверської єпархії. Нові межі Чернігівської та Новгород-Сіверської єпархій приблизно збігалися з територіями намісництв (указ Си-

ноту від 31 березня 1785 р.), лише частина Чернігівського намісництва залишалася в духовному підпорядкуванні Київської духовної консисторії¹.

Попри широту проблематики, яка обумовлена складністю секуляризаційних процесів, історіографічна база з цього питання є досить бідною. Передусім, значаємо розпорошеність вітчизняних історичних досліджень, що ускладнює проведення їх повноцінного ґрунтового аналізу². У цій статті ми проаналізуємо історіографічні джерела узагальнювального характеру за доби незалежності, в яких прямо чи побіжно висвітлювалася проблема секуляризації церковних маєтностей на Лівобережжі (1786). Деякі мотиви в дослідженнях вчених присвячені також наслідкам та проблемам реформи, тому верхню межу дослідження доцільніше окреслити початком 1790-х рр.³

Після здобуття Україною незалежності починають з'являтися науково-публіцистичні праці, призначені для ознайомлення широкого загалу із еволюцією історії Церкви та релігій на території України. Найбільш ґрунтовно тематика секуляризації на Лівобережжі висвітлена в колективній монографії «Історія Церкви та релігійної думки в Україні» (книга третя, 1994). До написання розділу «Церковні реформи в Україні 70–80-х рр. XVIII ст.» було залучено фахівця з проблематики секуляризаційних процесів В. Мордвінцева, який ґрунтовно окреслив основні проблеми та аспекти проведення реформи 1786 р.⁴

В. Мордвінцев подає цілісну картину секуляризації й зосереджує увагу на Київській єпархії як провідній церковно-адміністративній одиниці тодішніх українських земель. На основі архівних даних Центрального державного історичного архіву України (ЦДІАК), актів Повного зібрання законів Російської імперії (ПЗЗРІ)⁵ та праць українських дослідників др. пол. XIX ст.⁶ автор висвітлив чимало проблемних моментів реформи, таких, як незавершеність та непослідовність реформи, вплив особистісних факторів та фаворитизму на проведення перетворень, проблема позаштатного та безпритульного духовенства, наслідки та заходи уряду, здійснені після реформи для її врегулювання. Доповнює цей ґрунтовний опис реформи розділ «Церковно-монастирське землеволодіння в Україні (кінець XVII – XVIII ст.)», в якому подано характеристику господарства монастирів напередодні реформи кін. XVIII ст. Доцільно, з наукового погляду, наведено реєстр монастирів Правобережної та Лівобережної України (XVIII – перша пол. XIX ст.), що дозволяє сформулювати в читача цілісне уявлення про складні проблеми церковно-економічного життя Лівобережжя кінця XVIII ст.⁷

«Лівобережний аспект» реформи в описі В. Мордвінцева висвітлено в контексті всіх проблемних питань розділу. Автор слушно застосовує статистичний метод, наводить дані про ревізькі душі монастирських селян, кількість рекрутів Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв тощо. Детально проаналізовано положення реформи (на основі указів Катерини II), які стосуються лівобережних теренів колишньої Гетьманщини. Оцінюючи наслідки проведення реформи, на наше переконання, автор дотримується етноконфесійного підходу, який полягає в оцінці релігійних явищ крізь призму духовно-культурних запитів та проблем певного народу. Простежується негативне ставлення історика до реформи: «Вона, хоча й була задропована в тогу “суспільної користі”, насправді мала на меті розширити державне землеволодіння за рахунок монастирського, остаточно ліквідувати матеріальну базу національної Церкви, перетворити духовенство в слухняне знаряддя

¹ Див.: Зведений каталог метричних книг, що зберігаються в державних архівах України: міжарх. довідник. Т. 10. Кн. 1: Метричні книги у фондах Державного архіву Чернігівської області: полки (1700–1781), намісництва (1782–1796), Нова Сербія (1763) / Держ. арх. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т арх. справи та документознавства; Упоряд.: М. Горбатюк, С. Зворський, А. Титаренко. Київ, 2019. 741 с. (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники). С. 8.

² Наприклад, більшість історичних статей, присвячених цій проблемі, опубліковано в різноманітних періодичних наукових виданнях др. пол. XIX – поч. XX ст., таких, як «Кіевская старина», «Чтения при обществѣ имени Нестора Летописца» та ін.: Костомаров Н.И. Киевская пертурбация 1786 г. *Кіевская старина*. 1883 г. № 4. С. 895–899; Стороженко Н.В. Реформы в Малороссии при графе Румянцеве. *Кіевская старина*. 1891 г. № 3. С. 478–493; № 9. С. 455–465; Никодим, архимандрит. Описание бывшей Новгород-Северской епархии. *Черниговские губернские ведомости*. Часть неофициальная. 1858. № 44. С. 378–379; Филарет (Гумилевский), архиепископ. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Чернигов, 1873. Т. 3; Віроцький В. Монастирі та храми землі Сіверської / В. Віроцький, А. Карнабід, В. Киркевич. Київ: Техніка, 1999. та ін.

³ Наприклад, після проведення секуляризації багато положень реформи 1786 р. коригувалися тим же урядом Катерини II (ідеться про залишення деяких монастирів, які мали розформувати, перенесення строїв продажу церковних будівель тощо). Див.: Історія релігії в Україні: У 10-ти т. Київ: Український Центр духовної культури, 1996–1999. Т. 3. Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, П. Яроцького. 1999. С. 307.

⁴ Крижанівський В.П., Плохий С.М. Історія Церкви та релігійної думки в Україні: навч. посібник: У 3-х кн. Київ: Либідь, 1994. Кн. 3. Кінець XVI – сер. XIX ст. С. 209–217.

⁵ Див. ПЗЗРІ, починаючи від 1649 р.: Полное собрание законов Российской империи. URL: https://nlr.ru/e-res/law_r/content.html/

⁶ Там само. С. 211–217.

⁷ Там само. С. 313–317.

самодержавства та засіб ідеологічного впливу на народні маси...»⁸ На нашу думку, найбільша цінність цього розділу для потенційного дослідника секуляризації полягає в окресленні подальших перспектив, напрямів висвітлення цієї реформи. Детальний опис церковно-економічних, соціально-політичних проблем реформи дає підґрунтя для роздумів, наукового пошуку, а відтак – аналітичного й логічного осмислення реформи та її наслідків для лівобережних земель. Загалом цей навчальний посібник можна вважати найбільш ґрунтовним і науковим виданням, яке описує життя Української Церкви XVIII ст.

Заслугує на увагу збірка наукових праць «Історія Православної Церкви в Україні» за ред. П. Яроцького, С. Головащенко та В. Климова (Київ, 1997)⁹. Історичні відомості про секуляризаційні процеси знаходимо у V розділі «Православ'я в Україні після прилучення Київської митрополії до складу Московської патріархії (XVIII–XIX ст.)» (автор В. Климов)¹⁰. Передусім, у питанні висвітлення секуляризації простежується застосування автором біографічного підходу до висвітлення тодішніх процесів, а також – обґрунтування особистісного негативного внеску українських ієрархів у процес уніфікації українського церковного-релігійного життя. «Своїм походженням і церковною кар'єрою новий митрополит (мається на увазі Самуїл Миславський (1783–1796) – В.Ч.), як і його попередник Г. Кременецький, підтверджував стабільність підходу самодержавної і церковної влади до управління православною церквою в Україні: через вихідців з України, що тривалий час (інколи по кілька десятків років) служили в Росії, відірвалися від національних коренів і готові були вже без особливих вагань здійснювати стратегічне замовлення центру – ліквідувати будь-які ознаки національно-автономної церкви України через уніфікацію структури, культу, обряду, зросійщення духовенства, витравлення національно-релігійних традицій тощо», – зазначає історик¹¹. Подібну думку дослідник повторює в тій чи іншій інтерпретації як мінімум ще тричі¹². У цілому, історичний наратив В. Климова вирізняє поміркований, виважений підхід до висвітлення історичних фактів. Опис дослідника можна визначити як історико-аналітичний: спочатку науковець подає загальні відомості з історії секуляризаційних процесів, а потім вплітає підтверджувальні факти в історичні судження¹³. Аналізуючи секуляризаційні процеси, вчений використовує праці попередників: митрополита Євгенія Болховитінова, І. Власовського, М. Грушевського, А. Єфименко, М. Закревського, К. Харламповича, та ін.¹⁴

Серед інших робіт зазначимо монографію «Історія релігії в Україні» (том 3 узагальнювальної серії цього видання) докторів філософських наук А. Колодного та П. Яроцького¹⁵. Загалом, цей історичний наратив, як і більшість подібних праць 90-х рр. минулого століття, вирізняє історико-філософський плюралізм методів дослідження, міждисциплінарний підхід, відхід від догми марксистсько-ленінської парадигми щодо релігійних процесів, який був притаманний працям радянської доби¹⁶.

Контекст секуляризації 1786 р. на землях Лівобережної та Центральної України, внаслідок широти поставленої проблематики, висвітлений досить побіжно. Відсутні покликання на використані джерела та літературу (навіть за наявності прямого покликання через «лапки»), авторські думки не завжди підтверджуються конкретними фактами або залишаються на рівні роздумів¹⁷. З іншого боку, перевагами опису секуляризації є послідовна авторська позиція щодо означених процесів. Зокрема, автори характеризують цей захід імперського уряду «актом підпорядкування православної церкви в Україні, декларованого 1686 р»¹⁸.

За рахунок використання філософського підходу, історико-структурного, порівняльного аналізу та почасти соціологічного методу автори схиляються до таких висновків: секуляризація 1786 р. була послідовним і еволюційним заходом імперського уряду XVIII ст., складовою антиукраїнської політики Катерини II із «зросійщення духовенства, витравлення національно-релігійних традицій»¹⁹. На думку науковців, основний «тягар відповідаль-

⁸ Полное собрание законов Российской империи. С. 210–211.

⁹ Історія православної Церкви в Україні: Збірник наукових праць / за ред. П. Яроцького, С. Головащенко, В. Климова. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.

¹⁰ Там само. С. 158–244.

¹¹ Там само. С. 173.

¹² Там само. С. 175, 176, 177.

¹³ Там само. С. 173–176.

¹⁴ Там само. С. 240.

¹⁵ Історія релігії в Україні: навч. посібник / За ред. проф. А.М. Колодного і П.Л. Яроцького. Київ: Знання, 1999. 736 с.

¹⁶ Див., наприклад: Никольский Н.М. История русской церкви. 3-е изд. Москва: Политиздат, 1985. 448 с.; Курочкин П.К. Эволюция современного русского православия. Москва: Мысль, 1971. 270 с.

¹⁷ Історія релігії в Україні. С. 226–230.

¹⁸ Там само. С. 230.

¹⁹ Там само. С. 230.

ності» в цьому дискурсі лягає не лише на російський уряд, а й передусім на українську церковну ієрархію, «примиренсько-пасивна позиція» якої дала можливість провести заходи з «уніфікації та русифікації всіх сторін церковного життя в Україні»²⁰. Вчені роздумують над певним віддаленням між духовенством та паствою, яке наростало, посеред усього, і внаслідок секуляризації 1786 р. На думку авторів монографії, різниця в 22 роки між одержавленням церковного майна на російських та українських теренах імперії можна пояснити побоюванням радикальних змін, бо «шкідливі мріяння малоросів, виражені в комісії для підготовки нового уложення законів Російської імперії та їхніх духовних пастирів закарбувались їй (Катерині II – В.Ч.) надовго»²¹. Вважаємо, що ця історична праця залишається важливою для релігієзнавчої науки, але опис секуляризаційних заходів ґрунтується на узагальнювальній моделі опису, «підлаштуванні» фактів під провідний концепт авторів, що, на нашу думку, робить характеристику реформи 1786 р. не до кінця обґрунтованою.

Важливою особливістю посібників з історії Церкви є те, що вони виконують, поряд з науковим, суспільно-виховний вплив (використовуються як навчальні посібники для учнівської, студентської молоді). Історична література такого характеру залишається публіцистичною за стилем викладу, і лише рідкісні видання носять науково-об'єктивний характер. Серед навчальних посібників з історії Церкви вважаємо за потрібне назвати курс лекцій С. Головащенко «Історія християнства»²². Звичайно, що специфіка подібних робіт виключає ґрунтовний емпіричний чи аналітичний опис секуляризаційних процесів. Водночас, дослідник ніби акумулює напрацювання своїх попередників з цієї проблеми: «зауважують, що це (тобто секуляризація та уніфікація українського устрою – В.Ч.) стало можливим через перехід на проросійські позиції українських ієрархів та основної маси духовенства»²³. Характеризуючи негативні наслідки «купночинія» щодо російського синодального устрою, науковець небезпідставно акцентує на «кризі масової православної релігійності», яка проявлялась у «формалізмі церковного життя»²⁴.

Після здобуття Українською Церквою автокефалії від Вселенського патріархату в 2019 р. активізувалися й наукові пошуки щодо переосмислення церковної історії наших земель в її цілісному ретроспективному плані. У роботі священника Віталія Клоса «Автокефалія Української Церкви: огляд від хрещення до Синодального Томосу»²⁵ чільну увагу приділено проблемі введення «церковних штатів» та русифікаторській імперській політиці щодо Української Церкви. Науковець називає секуляризаційні заходи «найбільшим ударом по православному чернецтву». У порівнянні з В. Климовим, який звинувачував українську вищу ієрархію в русифікаторських процесах, В. Клос згадує також про прецеденти спротиву українських єпископів введенню «церковних штатів» у 1763–1764 рр. на російських теренах імперії²⁶. Також В. Клос, на відміну від В. Климова, наголошує на «тенденційності, упередженні, зневазі до України в монастирських документах, що готувалися ігуменами-росіянами українських монастирів»²⁷. Ґрунтуючись на напрацюваннях діаспорних істориків, дослідник порівнює статистичні дані щодо кількості закритих монастирів²⁸. На нашу думку, історик у цілому ніби наголошує на відкритості проблеми реальних економічних, моральних, соціальних втрат Української Церкви від проведеної секуляризації, адже після характеристики економічних аспектів реформи науковець одразу переходить до висвітлення освітніх та релігійно-культурних аспектів імперської політики кінця XVIII ст.²⁹

У 2019 р. вийшли друком ще дві монографії, присвячені історії Церкви. Передусім, це навчальний посібник Н. Діанової «Історія релігії та Церкви в Україні в національному та європейському контекстах»³⁰. В описі посібника зазначається про акцент авторки на дослідженні передусім християнства як провідної релігії в Україні³¹, тому історії Православної Церкви приділена чільна увага. На жаль, специфіка таких праць виключає цікавий

²⁰ Історія релігії в Україні. С. 229.

²¹ Там само. С. 227. У цілому, історична проблема причин віддаленості секуляризаційних заходів 1786 р. від власне російської моделі цієї реформи (1764) залишається дискусійною.

²² Головащенко С.І. Історія християнства: курс лекцій. Київ: Либідь, 1999. 352 с.

²³ Там само. С. 232.

²⁴ Там само. С. 232.

²⁵ Клос Віталій, протоієрей. Автокефалія Української Церкви: огляд від Хрещення до Синодального Томосу / Наук. ред. Д.С. Гордієнко. Київ, 2019. 189 с.: іл.

²⁶ Там само. С. 132–133.

²⁷ Там само. С. 134.

²⁸ Там само. С. 133.

²⁹ Там само. С. 134–135.

³⁰ Діанова Н.М. Історія релігії та Церкви в Україні в національному та європейському контекстах: навч. посібник для студентів спец. 032 «Історія та археологія» спеціалізації «Історія України у світовому контексті». Одеса: Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова, 2019. 252 с.

³¹ Там само. С. 2.

аналітичний чи ґрунтовний науковий опис, тому характеристиці секуляризаційних процесів 1786 р. виділено лише один абзац³². Дослідниця пише, що «царський уряд, поставивши за мету приборати до своїх рук величезні церковні та монастирські угіддя, розпочав політику, націлену на вилучення власності церкви», відповідно, й подальший опис аспектів реформи висвітлювався лише в руслі аналізу економічних наслідків³³. Дослідниця зазначає: «Незважаючи на вимушену лояльність цариці щодо Української церкви в процесі її реформування, внаслідок введення духовних штатів в Україні було ліквідовано 29 монастирів, що становило 34% по відношенню до їх загальної кількості» – ті самі історіографічні факти, які ми вже зустрічали у працях В. Климова та В. Мордвінцева³⁴.

Нарешті, оригінальною книгою серед інших наукових праць можна назвати колективну монографію Д. Гордієнка, В. Клоса, Ю. Мицика та І. Преловської «Історія Української Православної Церкви»³⁵. Автори позиціонують свою працю як «громадсько-політичне видання»³⁶, тому в характеристиці секуляризаційних процесів можна спостерігати теж особливий, національно-релігійний підхід до трактування цього складного феномену. Дослідники називають секуляризацію «остаточним ударом», і назагал у дуже гострій формі викривають недоліки секуляризаційних перетворень Катерини II: «Внаслідок цього (тобто реформи 1786 р. – В. Ч.) на теренах України було закрито 46 монастирів, які провадили велику культурно-освітню роботу, утримували школи й лікарні, допомагали знедоленим. Церква була позбавлена більшості земель. Одночасно було запроваджено “штати” духовенства, перетворено їх на *особливий загін державних службовців*, що значно посилює негативні тенденції в їх середовищі, наприклад хабарництво»³⁷. Науковці акцентують на ударі секуляризації 1786 р. по освітньо-релігійному та церковно-культурному життю (укази про уніфікацію церковного книгодрукування 1786 р.), визначають реформи кінця XVIII ст. як тяглу традицію імперського уряду³⁸. У цілому, історики акумулювали всі попередні історичні погляди та переконання діаспорних і суто українських дослідників сучасності, виразили свої оцінки в цікавому історико-публіцистичному стилі.

Українська наративна історіографія історії Церкви після здобуття Україною незалежності позначилася численними здобутками, висвітленням нових та переосмисленням уже відомих фактів. Оскільки секуляризація 1786 р. була дуже вагомим перетворенням серед інших заходів імперського уряду щодо України, вона постійно висвітлювалася в узагальнювальних працях з історії Церкви. У цілому, такий тип історіографічних джерел умовно можна поділити на суто науково-історичні, історико-публіцистичні та історико-філософські праці. Переважна більшість праць побачила світ після здобуття Україною незалежності (90-ті рр.) та здобуття Православною Церквою України автокефалії (2019), що свідчить про певну залежність церковно-історичних студій від об'єктивних соціально-політичних наслідків.

Висвітлюючи проблему секуляризації, дослідники переважно спиралися на вторинні історіографічні джерела, передусім, праці українських діаспорних учених: митрополита Іларіона (Івана Огієнка), Івана Власовського, Олександра Лотоцького та ін. Лише деякі науковці у своїх наукових пошуках послуговувалися архівними даними та первинними історичними джерелами (наприклад, В. Мордвінцев, В. Климов), що можна пояснити специфікою суспільного запиту до праць з історії Церкви в цілому. Абсолютно всі вчені, описуючи секуляризацію, ставилися до неї суто негативно, характеризуючи лише її негативні сторони та проблеми, які ця реформа принесла для Української Церкви. Це дає право говорити про виражений національно-конфесійний підхід до трактування такого явища, як секуляризація. Майже всі дослідники історії Церкви вирізняли лише короткострокові наслідки секуляризаційних перетворень 1786 р.; специфічно, у цілісному ретроспективному плані, ця проблема не висвітлювалась у наративних працях.

Аналізуючи введення «церковних штатів» 1786 р., дослідники історії Церкви визначали такі основні аспекти, на які вплинула реформа: закриття монастирів, удар по економічному життю Церкви, русифікація освіти на рівні як церковному, так і цивільному, проблема з безпритульними ченцями та священниками, моральна деградація священства та ін. Водночас, фактично не висвітлювалися такі поверхові аспекти, як зміна власності щодо монастирських земель, проблема направлення вільних коштів, отриманих від секуляризації, взаємопов'язаність церковно-економічних заходів Катерини II з іншими реформами,

³² Діанова Н.М. Історія релігії та Церкви в Україні в національному та європейському контекстах. С. 83.

³³ Там само. С. 83.

³⁴ Там само. С. 83.

³⁵ Гордієнко Д., Клос В., Мицик Ю., Преловська І. Історія Української Православної Церкви. Харків: Фоліо, 2019. 244 с.: іл.

³⁶ Там само. С. 245.

³⁷ Там само. С. 90.

³⁸ Там само. С. 97.

які здійснювалися наприкінці XVIII ст. тощо. Українська історіографія історії Церкви має потужний потенціал, багато «білих плям» та дискусійних моментів, що потребує подальших наукових досліджень.

References

- Dianova, N.M. (2019). *Istoriia religii ta tserkvy v Ukraini v natsionalnomu ta yevropeiskomu kontekstakh* [History of religion and Church in Ukraine in the national and European contexts]. Odesa, Ukraine.
- Holovashchenko, S.I. (1999). *Istoriia khrystyianstva: Kurs lektsii* [History of Christianity: a course of lectures]. Kyiv, Ukraine.
- Hordiienko, D., Klos, V., Mytsyk, Y., Prelovska, I. (2019). *Istoriia Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy* [History of the Ukrainian Orthodox Church]. Kharkiv, Ukraine.
- Klos, V. (2019). *Avtokefaliia Ukrainskoi Tserkvy: ohliad vid Khreshchennia do Synodalnoho Tomosu* [Autocephaly of the Ukrainian Church: an overview from Baptism to the Synodal Tomos]. Kyiv, Ukraine.
- Kolodnyi, A., Klymova, V. (Ed.) (1999). *Istoriia religii v Ukraini* [History of religion in Ukraine]. Kyiv, Ukraine.
- Kryzhanivskiy, V.P., Plokhii, S.M. (1994). *Istoriia tserkvy ta relihiinoy dumky v Ukraini* [History of Church and religious thought in Ukraine]. Kyiv, Ukraine.
- Virotskyi, V. (2019). *Monastyri ta khramy zemli Siverskoi* [Monasteries and churches of the Siverskaya land]. Kyiv, Ukraine.
- Yarotskiy, P., Holovashchenko, S., Klymova, V. (Ed.) (1997). *Istoriia pravoslavnoi tserkvy v Ukraini* [History of Orthodox Church in Ukraine]. Kyiv, Ukraine.

HISTORIOGRAPHY OF THE SECULARIZATION OF CHURCH-MONASTERY ESTATES IN 1786 IN UKRAINIAN NARRATIVE MONOGRAPHS ON THE HISTORY OF THE CHURCH (THE END OF THE 20TH – THE BEGINNING OF THE 21ST C.)

The relevance of the article is the necessity to study the historiographical opinion regarding the problem of secularization of the monastic lands of the Chernihiv, Novgorod-Siver and Kyiv dioceses (1786). Despite the importance of this ecclesiastical-economic event in the socio-religious life of Ukrainian lands, indicated problems are weakly investigated in modern Ukrainian historiography and require more detailed coverage. Secondly, foreign researchers pay considerable attention to the introduction of «church states» in Russian lands of the empire (1764), which determines the need to analyze this reform on Ukrainian territory as well.

The purpose of the article is to characterize the general historiographic features of coverage of the secularization reform of 1786 through the prism of monographs on the history of the Ukrainian Church, highlight the problems and obstacles that affected the objectivity and completeness of research on this problem by Ukrainian scientists and compare the historical views and opinions of scholars based on their narrative works. The scientific novelty of the article lies in the historiographical analysis of the problem of secularization in 1786 in relation to its coverage in Ukrainian works on the history of the Church. Prospective aspects of the study of secularization reform in the context of the issues of the article were defined and outlined. The methodological basis of the work is the principles of systematicity, integrity, historicism and objectivity, an attempt was made to conduct a detached historiographical analysis, taking into account such criteria as scientificity, integrity and complete coverage of the issue of the introduction of «church states» in the outlined monographs. Among the historiographical approaches, preference was given to the cultural approach, less attention was paid to subjective-historical factors. The article used such general scientific research methods as analysis and synthesis, abstraction, method of component analysis, etc. Special historiographical methods were also applied: historiographical and comparative, typology, etc.

Conclusions. *At the current stage of development of the historiography of the history of the Church, we observe a significant diversity of research. Among historiographical sources, generalizing monographs on the history of the Church occupy a prominent place in the context of the study. First of all, we observe a different focus of analysis for the coverage of the problem of secularization – from a full-fledged and thorough study to a superficial coverage of factual material. Many narratives at the present stage are characterized by a philosophical and generalized characterization of the introduction of «church states» without analysis of the reasons, prerequisites, and problematic features of this reform. Many of these works have a pronounced ethno-confessional approach, which is generally appropriate and important for the analysis of the life of the Ukrainian Church in conditions of complete dependence on Muscovy. An important feature of narrative monographs is also their use as educational aids for studying the history of religion in educational institutions, so it is necessary to analyze the «subjective» factors of historiography – beliefs, views of the authors of these monographs. In general, Ukrainian church-historical studies are currently experiencing an upsurge, which is connected with the acquisition of autocephaly by the Orthodox Church of Ukraine and a patriotic upsurge in the conditions of the aggression of the Russian Federation against our Motherland.*

Key words: *secularization, historiography, «church states», monograph, unification.*

Чистяков Володимир Олександрович – аспірант Навчально-наукового інституту історії ім. О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка (вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, Україна).

Chystiakov Volodymyr – Ph.D. student at the O.M. Lazarevsky educational and scientific institute of history and socio-humanitarian disciplines of the T.G. Shevchenko National university «Chernihiv Collegium» (53 Hetmana Polubotka Str., Chernihiv, 14013, Ukraine).

E-mail: vchistyakov96@gmail.com

Ячменіхін Костянтин Михайлович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Навчально-наукового інституту історії ім. О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка (вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, Україна).

Yachmenikhin Kostiantyn – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of world history and international relations of the O.M. Lazarevsky Educational and Scientific Institute of National University "Chernihiv collegium" named after T.G. Shevchenko (Hetmana Polubotka St., 53, Chernihiv, 14013, Ukraine).

E-mail: Kostas48@ukr.net

Дата подання: 9 липня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 29 липня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Чистяков, В., Ячменіхін, К. Історіографія секуляризації церковно-монастирських маєтностей 1786 р. в українських нарративних монографіях з історії Церкви (кінець XX – початок XXI ст.). *Сіверянський літопис*. 2023. № 4. С. 128–134. DOI: 10.58407/litopis.230411.

Цитування за APA

Chystiakov, V., Yachmenikhin, K. (2023). Istoriohrafiiia sekuliaryzatsii tserkovno-monastyrskyykh maietnostei 1786 r. v ukrainiskykh naratyvnykh monohrafiiaakh z istorii Tserkvy (kinets XX – pochatok XXI st.) [Historiography of the secularization of church-monastery estates in 1786 in Ukrainian narrative monographs on the history of the Church (the end of the 20th – the beginning of the 21st century)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 128–134. DOI: 10.58407/litopis.230411.

